

МОВЛЕННЕВА РЕФЛЕКСІЯ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ РОДИННИХ СТОСУНКІВ

Дорошко І. І.

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (м. Харків)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Свідоме ставлення до розвитку власної мовленнєвої діяльності – це важливий крок у становленні гармонійної особистості. У контексті загальних проблем центральною є проблема суб'єкта мовленнєвої діяльності, мовленнєвої рефлексії. Усвідомлення власної значущості, своїх думок, мовленнєвих компетенцій суб'єкта є об'єктом філософських, психологічних та психолінгвістичних аспектів.

На нашу думку, розробкою цих питань необхідно постійно займатись, оскільки під впливом зростаючих вимог життя, у глобалізованому світі збільшується не лише обсяг інформації, а ускладнюється її зміст.

За К. Ясперсом, доречно усвідомлювати всі методи, і в їх єднанні підступати до цілого, яке ніколи не може бути досягнуто прямим шляхом. Не існує жодного єдиного рівня історичного розгляду, ані будь-якої ясної картини одного-єдиного великого плину історії. У людській свідомості постає багатовимірність одного світу, в який людство заглиблюється, бо не існує такої кількості потенційних можливостей, щоб охопити його поглядом [11, с.215].

Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що проблема мовленнєвої рефлексії суб'єкта у контексті родинних стосунків існує і потребує вивчення з боку філософів, психологів, лінгвістів та педагогів. Соціально-філософські, психолого-педагогічні дослідження специфіки комунікативного аспекту рефлексії визначають її як складову розвинутого спілкування та міжособистісного сприймання (Г.Андрєєва, М.Вінтергофф, Ю.Габермас, Я.Коломінський, А.Петровський, Г.Тулчинський, Т.Шибутані, К.Ясперс).

Ю.Габермас <<Постметафізичне мислення>> зазначає: <<Глибокий перелом означає і зміна парадигми від філософії свідомості до філософії мови. Якщо раніше мовні знаки вважалися лише інструментом і аксесуаром уявлень, то тепер міжцарів'я символічних значень отримує власну гідність.>> [6, с.10].

Формулювання цілей статті. Мета нашого дослідження полягає у вивченні мовленнєвої рефлексії особистості у контексті родинних стосунків. М.Вінтергофф зауважує на тому, що у сучасних умовах розвитку суспільства кількість дітей із недостатнім ступенем розвитку прогресує. Значно менше стає батьків, які здатні усвідомити, допомогти та виправити помилки. Стільки стовпів розхиталося одночасно, пише М.Вінтергофф, що встановити причинно-наслідкові зв'язки вже неможливо. [4, с.184]. Рефлексія виступає як засіб дослідження розумових процесів, у зв'язку з чим необхідно детально розглянути питання, - за яких умов виникає рефлексивний процес. Ця проблема привертає нашу увагу з точки зору вихідних теоретичних положень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Л.Виготський досліджував питання мови, і його психологічний підхід до мови не відзначався підсумком всіх попередніх досліджень у цьому напрямку, але було зроблено спробу побудувати цілісну психолінгвістичну теорію.

Характеризуючи теорію видатного психолога, О.Леонт'єв звертає увагу щодо відомого розрізнення "аналіза за елементами" і "аналіза за одиницями". [8, с.48]. Сучасна лінгвістика має справу з аналізом за елементами. Л.Виготський заперечуючи попередні дослідження, висуває нові положення щодо побудови психолінгвістичних одиниць.

Слід підкреслити, що Л.Виготський вважається засновником сучасної психолінгвістики. Рухомим внеском було його трактування внутрішньої психологічної організації процесу породження мови як послідовності взаємопов'язаних фаз діяльності.[5].

О.Леонт'єв зазначає, що на підставі досліджень Л.Виготського базується вітчизняна психолінгвістика. Л.Виготський, визначаючи концептуальні положення психолінгвістики, урахував дані досліджень О.Потебні, видатного українського філолога-славіста.

О.Потебня вважав, що мовознавство поступово відчуло на собі потребу в допомозі з боку психології, остаточно виробивши думку, що мова – вже історично сформоване явище. Його ґрунтовний твір "Думка і мова" містить загальнотеоретичні проблеми, що стосуються історії розвитку мови та мислення в їх взаємозв'язку. Цей взаємозв'язок О.Потебня передав так: "Психологія, як і будь-яка наука, вимушена користуватися мовою, а мова і не речовинне означає словами, що спочатку виражали підпорядковане почуттям".[9, с.43].

Процеси, пов'язані з мовою, набагато складніші, ніж просто процес вимови слів. Будучи засобом вираження думок людей у процесі спілкування, мовлення стає основним механізмом їх мислення. Мовлення виступає засобом аналізу й синтезу, порівняння й узагальнення предметів і явищ дійсності.

Охарактеризуємо місце мови серед явищ мовної діяльності. Мова – це скарб, відкладений практикою мовлення у мовців однієї спільноти, це граматична система, потенційно (віртуально) наявна в кожному мозку, точніше, в мозках сукупності індивідів; адже мова неповна в кожному з них, вона існує вповні лише в колективі.

Відокремлюючи мову від мовлення, ми тим самим відділяємо:

1. суспільне від індивідуального;
2. істотне від другорядного та більш менш випадкового.

Мова – це не діяльність мовця, це готовий продукт; пасивно засвоєний індивідом; мова ніколи не передбачає попередньої рефлексії, а свідомо в ній здійснюється лише класифікаційна діяльність. [3, с.15].

Як зазначав С.Рубінштейн, мовлення – це діяльність спілкування - вираження, впливу, повідомлення – через мову; мовлення – це мова дії. Мовлення водночас єдине з мовою і відмінне від неї, це єдність певної діяльності – спілкування – й певного змісту, який позначає та шляхом позначення відображає буття.

Мовлення – це форма існування свідомості (думок, почуттів, переживань) задля інших, яка є засобом спілкування з ними, та форма узагальненого відображення дійсності чи форма існування мислення. Мовлення – це мова, яка функціонує у контексті індивідуальної свідомості. Мовлення, а разом з ним мовленнєве мислення, які відкрилися в мові, індивід здатний у своєму мовленні сформулювати власну думку.[3, с.23].

Ставлення людини до самої себе – це, так би мовити, «вторинне ставлення», осмислене ставлення до власних суб'єктивних утворень (ставлень), тобто до особистісних властивостей. Це – процес розвитку самосвідомості особистості, адже щоб ставитись до чогось у собі, треба, принаймні, його мати [2, с.213].

Отже, питання полягає в тому, за яких умов розпочинається рефлексивний процес, як він позначається на мовленнєвій діяльності і впливає на формування мовленнєвої компетентності.

Проблема рефлексії у своєму розвитку зазнала якісних змін та досліджувалась представниками різних напрямів. Поняття «рефлексія» і сьогодні використовується у певних контекстах, що зумовлено багатоаспектністю змісту самого явища та відповідає концептуальним засадам вивчення рефлексії.

Рефлексивна проблематика має комплексний, багатоаспектний характер, що розглядається у площині власне психологічних досліджень.

Дослідження питань мовленнєвої рефлексії різнопланові як з боку психологів, так і лінгвістів. Цікавими є спостереження Ф.Боаса, Л.Виготського, Н.Крушевського, О.Леонтьєва, Д.Овсянико-Куликовського, С.Поліванова, Р.Якобсона, Л.Якубинського.

Г.Костюк показує складну взаємодію процесів розуміння, мислення і мовлення. Він доводить:

1. щоб мовні засоби стали засобами розуміння, ними треба оволодіти;
2. оволодіти ними - це насамперед зрозуміти їх зміст;
3. тільки зрозуміле може стати знаряддям подальшого розуміння. [7, с.282].

Звернемося до думки С.Рубінштейна, що “зовнішній вплив дає той чи інший психічний ефект, лише переломлюючись крізь психічний стан, крізь склад думок і почуттів, що виробився у суб'єкта” [10]. Процес виникнення мислення - складний. “Лише переломлюючись крізь психічний стан” мислення стає усвідомленим процесом.

Свідомість відображає себе у слові як сонце у малій краплі води. Слово відноситься до свідомості як маленький світ до великого, як жива клітина до організму, як атом до космосу. Воно і є малий світ свідомості. Усвідомлене слово є мікрокосм людської свідомості [5, с.384].

Рефлексивна психолінгвістика або «психолінгвістика психолінгвістики» у мовленнєвих процесах розглядає:

1. Мовленнєву рефлексію особистості.
2. Усвідомлення рефлексії та контроль за її виникненням [7, с.428].

Розуміння мовленнєвої рефлексії у Л.Виготського здійснюється на рівні усвідомлення мовленнєвих процесів. У свою чергу усвідомлення створює так званий трикутник, де психологічний зміст і вивчення мови є частинами названої фігури.

Насамперед необхідно наголосити на тому, що Л.Виготський узагальнив свої думки у книзі «Мислення і мова» (1934). У ній він, спираючись на експериментальний матеріал, виклав спостереження щодо розвитку понять у дітей. Л.Виготський спостерігав за розвитком значень слів у онтогенезі, як змінювалась їх структура при переході від однієї стадії розумового розвитку особистості до іншої.

Л.Виготський висловлював думку про те, що коли дорослі спілкуються з дітьми, вони не допускають того факту, що слова, ужиті у мовленнєвій комунікації, мають для них зовсім інше значення, оскільки дитина буде зміст слів за особливими психологічними законами.

У розвитку мовлення дитини Ш.Амонашвілі розрізняє дві стадії. На першій стадії мовлення є установочним, тобто дитина висловлює певну думку, не замислюючись про слова й конструкції речень, що більш точно відображують дійсність. На другій стадії мовлення втрачає безпосередність, об'єктом спостереження для особистості стає власне мовлення, як засіб адекватного відображення думок та переживань; воно перетворюється для неї в акт свідомої діяльності [1]. Отже, власне мовлення суб'єкта є основою розвитку мовленнєвої компетентності. Тому необхідно спрямовувати свідомість особистості на особливості мовленнєвої компетентності.

Відкриття непостійності та неконстантності, зміни значень слів та їх розвиток є головним і основним відкриттям, воно тільки і може вивести із тупика всі дослідження про мислення. Значення слова константно. Воно змінюється у ході розвитку дитини. Воно змінюється і при різних способах функціонування думки. Воно є скоріше динамічним, ніж статичним утворенням.

Відомо, що мова є системою знаків, що мають соціальну природу, яка створилася і закріпилася в ході історичного розвитку суспільства. Одиницею мови є слово. Слово характеризується за двома параметрами – зовнішній звуковий (фонетичний) та внутрішній смисловий (семантичний). Також у слові зливаються функції знака та значення. Дослідження зміни значень виявилось можливим тільки тоді, коли була визначена природа самого значення. Насамперед вона полягає в узагальненні, бо саме слово вже узагальнює.

Л.Виготський надавав принципового значення вивченню внутрішнього мовлення. Він вважав, що необхідно розрізняти рух мови за змістом і за звуком. Це дає підстави для дослідження внутрішньої єдності двох мовних планів. Єдність їх припускає наявність свого руху у кожному з двох боків мови і наявність складних відношень між рухом зовнішнього і внутрішнього мовлення.

Головна ідея Л.Виготського виражається загальною формулою: «Відношення думки до слова є передусім не рiч а процес, це відношення є рух від думки до слова і навпаки - від слова до думки.» [5, с.330].

Узагальнюючи основні конструкції проблематики, доцільно підвести ризик та навести слова Ю.Габермаса: «Лінгвістичний поворот поставив філософствування на твердішу методичну основу і вивів його з апорій теорій свідомості. При цьому, однак, сформувалося онтологічне розуміння мови, яке зробило самозрозумілою світовідкривальну функцію мови щодо внутрішньосвітових процесів навчання і представило зміну мовних картин як поетичну подію повернення до витоків» [6, с.11].

Висновки. Перспектива подальших розвідок полягає у дослідженні проблем мовленнєвої рефлексії особистості у контексті родинного виховання, а саме – розумової, мислительної діяльності, що визначають середовище розвитку суб'єкта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш.А. Основы формирования навыков письма и развития письменной речи в начальн.классе: автореф. дис. на соиск.наук, ступень докт. психол. наук / Ш.А.Амонашвили. - М., 1973. – 33 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості:[наук. видання] / І.Д.Бех. – К.: Либідь, 2003. - 280 с. – (Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади; кн.1.
3. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: хрестоматія. [нав. пос. для студ. вищ. пед. навч. закл.] А.М.Богуш. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. – 720 с.
4. Вінтергофф М. Маленьким тиранам ні! або, Чому самого лише виховання недостатньо / М.Вінтергофф. – К.: Темпора, 2011. – 200 с.
5. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования / Л.С.Выготский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. - 385 с.
6. Габермас Ю. Постметафізичне мислення / Ю.Габермас; пер. з нім. В.Купліна. – К.: Дух і літера, 2011. – 280 с. – (Сучасна гуманітарна бібліотека).
7. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С.Костюк. - К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
8. Леонтьев А.А. Основы психолінгвистики / А.А.Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 287 с.
9. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А.Потебня. - К.: Синто, 1993. – 192 с.
10. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л.Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 226 с.
11. Ясперс К. Всемирная история философии: введение / К.Ясперс; пер. с нем. К.В.Лощевский. – С.-Пб.: Наука, 2000. – 272 с.